

Fig. 1. Kirken, set fra Bjergbygaard. Maleri af N. Rademacher 1872. Privateje. LL fot. 1982. - *The church seen from the north.*

STIGS BJERGBY KIRKE

TUSE HERRED

Kirken, der i Roskildebispens jordebog er ansat til 1 mk.,[1] havde 1389 en sognepræst.[2] 1567 var der 28 tiendeydere i sognet.[3] O. 1666 ansås patronatsretten for kongelig,[4] og 26. sept. 1678 fik Jens Juel skøde på patronats- og kaldsret.[5] I 1700- og 1800'rne lå kirken under Bjergbygård,[6] indtil den overgik til selveje 3. marts 1909.

Ifølge et ikke ualmindeligt *sagn* skulle kirken have været bygget på en bakke »Kirkebjerget« uden for byen, men hvad der opførtes om dagen blev revet ned om natten og ført til den plads, hvor kirken nu står. Desuden skal en sten med fem fingermærker være kastet efter kirken.[7]

Kirken ligger på flad mark i byens nordlige udkant tæt ved Bjergbygaard. Kirkegården er udvidet 1814[8] og atter 1856-57,[9] da kirkeejeren tillige lod den planere.

Kirkegårdens hegn og indgange. På alle fire sider hegnes kirkegården af en blank kløvstensmur fra 1856,[9] hvis oprindelige zinktage afløstes af vingetegl o. 1922.[9] I forbindelse med udvidelsen 1814[8] gav kongen tilladelse til at nedbryde den gamle ringmur, som året efter erstattedes af et kampestensdige, der omsider 1837 beplantedes.[10]

De to indgange i vest mod landevejen og i syd ud for våbenhuset er samtidige med hegnsmuren. Begge består af en bred køreport, flankeret af fodgængerlåger; de fornyede tremmefløje af brunbejdset træ er ophængt i piller af små røde sten, afdækket af saddeltage over savskifte. En *'tlåge* i østsiden er tilmuret med kløvsten. 1671-72[11] repareredes tre †*kirkeriste.* En

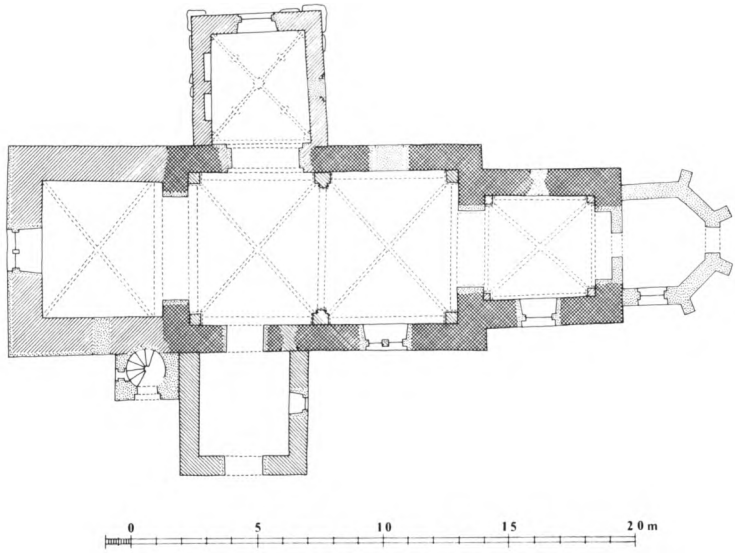

Fig. 2. Plan. 1:300. Målt af MB 1960, tegnet af Marianne Nielsen 1982. Signaturforklaring s. 9. - *Ground-plan. Key on p. 9.*

række store lindetræer på kirkegården er plantet ved nyindretningen 1856.

Bygninger m.m. på kirkegården. I nordmuren, ud for kirkens gravkapel, indgår et *ligkapel,* som skal være rejst samtidig med kirkegårdens nydannelse 1856.[12] Det er en omhyggeligt gennemarbejdet nygotisk bygning i røde munkesten (jfr. fig. 1). Op ad dets vestmur opførtes 1975 *redskabsrum* og *toiletter* til erstatning for et †nødtørftshus fra o. 1906.[9]

Det brolagte *fortov* omkring kirken er fra 1910.[9]

Kirken består af kor og skib fra tiden henimod 1200. Hertil er i senmiddelalderen føjet tre tilbygninger: Et våbenhus i syd, et kapel i nord samt et tårn i vest. Ved kirkens gennemgribende restaurering 1864-65 opførtes et sakristi ved korets østgavl, og tårnet fik trappehus på sydsiden. Orienteringen afviger væsentligt mod nord.

Materialer og teknik. Den ældste stenkirke, hvis plan synes udstukket under hensyntagen til en variant af den gængse tredeling, er bygget af *marksten,* suppleret med lidt *frådsten* (vinduesstik). Markstenene, der udvendig er afbanede, men indvendig fremtræder rå og kløvede, er lagt i nogenlunde regelmæssige skifter mellem hjørnekvadre.[13] Fra våbenhusloftet ses muren med udglattet fugemørtel under et hvidtet pudslag, ganske som indvendig, hvor der dog også er sporadisk *kvaderridsning;* herover et lag glittet, hvidtet puds. Murhøjden andrager 4,3 m og 5 m ved korets og skibets sydøstre hjørner, målt mellem brolægning og oprindelig murkrone.

Døre og vinduer. Syddøren er i brug, men helt omdannet 1864-65. Korets tilmurede nordvindue anes udvendig, hvor det måler 76 cm i bredden og har issepunkt 85 cm under falsgesimsen. Skibets flankemure har haft to vinduer øst for dørene. Af disse ses sydsidens vestre fra våbenhusloftet, hvor det står lukket med munkesten i murflugten. De smigede karmsider er af granit, mens i hvert fald to af stikkets sten er frådsten. Bredden er 70 cm, og issepunktet sidder mindst 100 cm under murkronen.

Indre. Indtil restaureringen 1864-65 stod den runde †*korbue* bevaret.[14] Begge afsnit har haft †*trælofter,* hvis bjælker - fem i koret og 12 i skibet - var indbygget i murkronen. I skibet ses, at hullerne, der angiver tværsnittet af en bjælke på ca. 17?x17 cm, efter udtagning er lukket med munkesten. Da det hvidtede pudslag er ført op mellem bjælkerne, er det sand-

synligt, at brædderne har hvilet på oversiden. Alle taggavle er bevaret.

Ændringer og tilføjelser. Korets og skibets *hvælv,* som næppe er samtidige, kan være indbygget i tidsrummet 1350-1450. Ved restaureringen 1864-65 blev vægpiller, hvælvbuer og kapper overtrukket med cementpuds, mens ribbernes gamle puds- og hvidtelag til gengæld huggedes ned. Visse enkeltheder kan derfor vanskeligt vurderes, således pillernes oprindelige form.

Korhvælvet hviler på piller, hvis kragbånd med øvre og nedre skråkant i cementpuds muligvis heller ikke i sin kerne stammer fra middelalderen. De spidse skjoldbuer er halvstens ligesom ribberne, der dog for den nedre dels vedkommende er trekløverformet.[15] Skibets to hvælvfag har hjørnepiller og kragbånd som korets; dog er vægpillerne under gjordbuen falsede. De spidse skjold- og gjordbuer er helstens, ribberne halvstens.

Hvælvslagningen har ikke medført nogen egentlig forhøjelse af flankemurene, som blot udvendig er forsynet med *falsgesimser,* der for korets vedkommende er på tre trinvis udkragede skifter. På *taggavlene* er derimod påmuret en forhøjelse af munkesten, som krones af kamtakker - ændringer, der ikke nødvendigvis er samtidige med hvælvslagningen. Korets taggavl har 17 kamtakker, skibets østre 11, mens antallet på vestgavlen, der er delvis synlig fra tårnets mellemstokværk, ikke lader sig fastslå med sikkerhed.

Et spidsbuet, falset †*vindue* i korets østgavl som stod blændet 1854 (jfr. fig. 3) og forsvandt ved hovedrestaureringen, kan have været sen-middelalderligt.

Våbenhuset (fig. 5) er formentlig den ældste tilbygning, opført engang i 1400'rnes anden halvdel. Materialet er munkesten i munkeskifte, til dels blandet med marksten. Flankemurene krones af falsgesims, og taggavlen har under syv let brynede kamtakker fem højblændinger over dobbelt savskifte; den midterste, der er spidsbuet og har rektangulær glug, flankeres af blændinger, hvis afdækning er et tvillingdelt spærstik, hvilende på to skifter høj, affaset konsol og kronet af toprude. De nuværende åbninger stammer fra 1864-65; men endnu 1854 (jfr. fig. 3) var der en spidsbuet, falset indgangsdør, som kan have været den oprindelige.

Nordkapellet (fig. 4) er opført i 1500'rnes første årtier, og enkelthederne viser, at det må være bygget af en murermester, der tillige har virket ved nabokirkerne i Kundby (s. 626) og Svinninge.[16] Materialet er munkesten i munkeskifte over en markstenssyld, der særlig træder frem i hjørnerne. Flankemurenes gesims er en fem skifter høj trappefrise, mens taggavlen afsluttes af ni let brynede kamtakker. Gavltrekanten brydes af ni parvis sammenstillede højblændinger med stejle trappestik. Fodlinjen markeres af kvartstens dybt blændingsbånd, og i bunden af de tre midterste blændinger åbner sig fire slanke lysspræk ker, fordelt i rudemønster. Udvendig anes endnu omridset af et op-

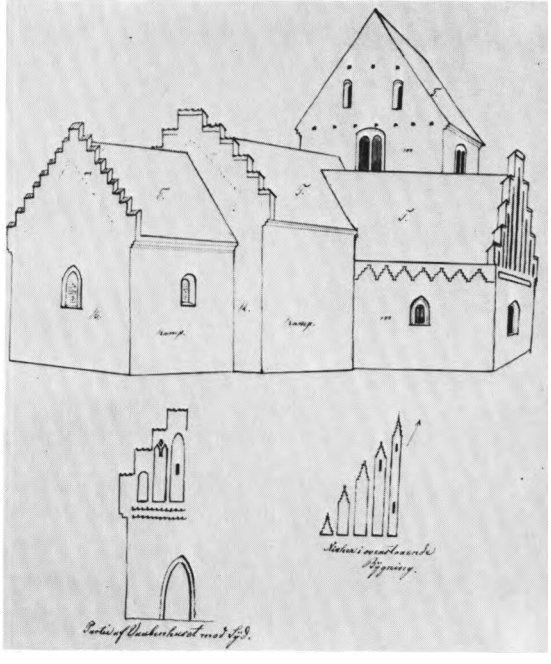
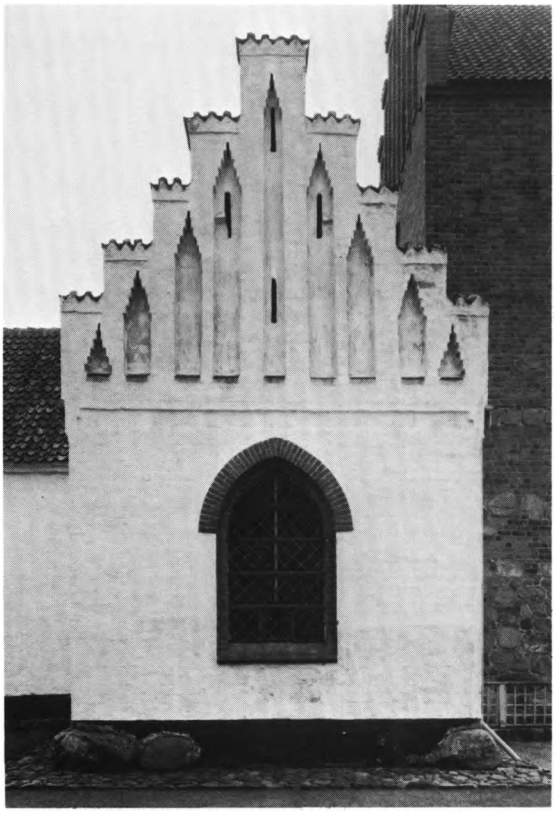

Fig. 3. Ydre, set fra nordøst samt gavl af søndre våbenhus og blændinger på nordkapellets gavl. Tegning af Burman Becker, dateret 25. juli 1854. Det kongelige Bibliotek. - *Exterior seen from the north-east with the gable of the south porch, and blind arcades on the gable of the north chapel. Drawing by Burman Becker, dated 25th July 1854.*

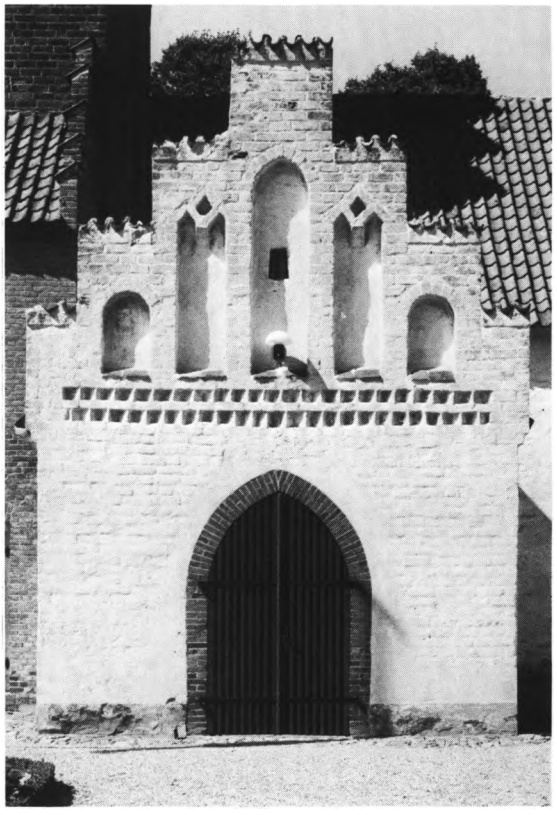

Fig. 4-5. 4. Nordkapellets gavl (s. 757). NE fot. 1978. - *Chapel gable.* 5. Våbenhusets gavl (s. 757). HJ fot. 1982. - *Porch gable.*

rindeligt, spidsbuet vindue i øst, som fungerede frem til hovedrestaureringen. Ved samme lejlighed indsattes det nuværende gavlvindue, der afløste et mindre, muligvis oprindeligt med spidsbuet afdækning (jfr. fig. 3). Det indre overdækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod skibet, hvor der er en spids, halvstens skjoldbue. Ribberne, der er halvstens stormstigeribber med kvadratisk slutsten, udgår fra sekundære dværgsøjler (1864-65). Vestvæggen brydes af to spidsbuede spareblændinger, hvis bund underdeles af to mindre spidsbuer, der mødes i fælles, to skifter høj affaset konsol. Forbindelsen til skibet sker gennem en spidsbuet, dobbeltsidig falset arkade, som borttog den oprindelige norddør.

Tårnet er opført af munkesten i munkeskifte, suppleret med genanvendte marksten, heriblandt skibets udflyttede hjørnekvadre. Den spidsbuede tårnarkade fra 1864-65 afløste en rundbuet åbning.[14] Tårnrummet overdækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg undtagen mod skibet, hvor der er opsat en rundbuet, helstens skjoldbue; ribberne er halvstens. Det nuværende vestvindue stammer også fra hovedrestaureringen, men udvendig i syd ses et tilmuret, fladbuet, formentlig oprindeligt vindue.

Adgangen til de øvre stokværk skete indtil 1864-65 ad en †*fritrappe* i syd,[17] som udmundede ved en fladbuet, udvendigt falset overdør, hvis stapler er bevaret i falsen. Dørens loft er trinvis stigende rulskiftestik. Mellemstokværket, som har bræddegulv over hvælvet, belyses af en fladbuet, antagelig fornyet glug i vest. Den råt gennembrudte åbning til skibets loft er ved restaureringen regulariseret med en fladbuet lysning mod mellemstokværket. Klokkestokværket har glamhuller til alle fire verdenshjørner, bestående af to små fladbuede og tæt sammenstillede åbninger, som udvendig indrammes af fladbuet spejl, indvendig af helstens

Fig. 6. Ydre, set fra sydøst. NE fot. 1978. — *Exterior seen from the south-east.*

dyb, fladbuet spareblænding. Flankemurene har falsgesimser, og de kamtakkede, øst-vestvendte taggavle prydes af blændinger, som imidlertid stammer fra hovedrestaureringen 1864-65. Indtil da var gavlene glatte og uden kamtakker (jfr. fig. 3). Gavltrekanten blev kun brudt af to rækker bomhuller, hvorimellem to fladbuede åbninger, der i lighed med bomhullerne benyttedes ved udrigning af stilladser; dette arrangement er bibeholdt i de nye gavle.

Eftermiddelalderlige ændringer og tilføjelser. 1812[8] ønskedes et nyt vindue med større ruder og tværramme ved prædikestolen »for at skaffe mere lysning i kirken«. Ikke desto mindre havde kirken 1861 et »gammelt, mørkt og forældet udseende«.[9] På skibets nordvæg fandtes et †herskabspulpitur med en højtsiddende, udvendig synlig †*indgangsdør,* som kan have været indsat i ældre vindue. Tilsvarende anordninger kendes fra flere af egnens kirker[18] og antyder eksistensen af et †*vindfang?*[19]

Den ovennævnte karakteristik af kirken er baggrunden for de planer til en *hovedrestaurering,* som fremlagdes af kirkeejeren 1862. Arbejdet påbegyndtes 1864,[9] og 12. nov. 1865[20] kunne kirken genindvies, forandret til det »yndigste og opbyggeligste gudshus i hele provstiet«.[21] De udvendige ændringer bestod i tilføjelse af et *trappehus* ved tårnets sydside. Det er af små sten med halvtag og kamtakkede gavle; en fladbuet underdør giver adgang til muret spindel med loft af fladbuede stik. Endvidere forlængedes koret med et polygonalt, apsislignende *sakristi.* Det har udvendige støttepiller, spidsbuet sydvindue og i øst en dør under cirkelblænding; bjælkeloft. Endelig opsattes blændingsgavle på tårnet, og samtlige afsnit fik store spidsbuede vinduer, som i skibets sydside og i tårnet er koblede med kronende cirkelglug. Såvel disse lysåbninger som våbenhusets indgangsdør står med vanger og stik af små, røde mursten.

Indvendig omfattede fornyelsen opmuring af spidsbuede kor- og tårnbuer samt tilsvarende syddør og åbning til sakristiet. De spidsbuede arkader samt hvælvenes ribber og gjordbue står i røde sten, som kontrasterer med væg- og hvælvfladerne, der blev overtrukket og afrettet med cementpuds; en række detaljer såsom hvælvpillernes kragbånd og dværgsøjler (i kapellet) er enten stærkt ændret eller helt nye.

I kor, skib, tårnrum og våbenhus lagdes nye mønstermurede gulve af gule og grågrønne sten på kant, mens stolene fik gråmalet bræddegulv. Formentlig er sakristiets ferniserede bræddegulv oprindeligt, ligesom også våbenhusets gipsede loft stammer fra restaureringen; dette gælder derimod ikke nødvendigvis kapellets gulv af gule, kvadratiske fliser med fuge.

1882[22] indrettedes på kirkeejerens foranledning i tårnet »en meget sindrig mekanisme«, hvorved lemmene for de otte glamhuller og taggavlenes fire luger samtidig kunne åbnes og lukkes af én mand. Konstruktøren var Albert Wiberg i Jordløse ved Fåborg. - 1891[21] reparereredes tårnet (og trappehuset), hvis murværk afrensedes for gamle hvidtelag (jfr. fig. 3), der dog bevaredes i blændingernes bund.

Fig. 7. Oblatæske fra 1600'rnes slutning (s. 761). NE fot. 1978. - *Wafer-box Jrom the close of the 17 th century.*

Tagværker. På triumfgavlens østside spores aftryk efter korets oprindelige tag, hvis hældning var mindre stejl. Her ses endvidere ud for kippen af det forsvundne kortag et 40 cm dybt, rudestillet hul efter de udtagne rygningsbrædder. Korets nuværende tagværk er af eg, med dobbelt lag hanebånd og lodrette spærstivere. Skibets tagværk er ligeledes af eg (med reparationer i fyr) af krydsbåndstype med dobbelt lag hanebånd og lodrette spærstivere. Kapellet har en dragerstol hovedsagelig af eg med dobbelt lag hanebånd og lodrette spærstivere.

Kirken står nu hvidkalket med røde vingetegl på tagene og i øvrigt helt præget af hovedrestaureringen 1864-65.

INVENTAR

Oversigt. Ud over en romansk fontekumme af granit, der en årrække har fungeret som blomsterkumme på en gård, er det eneste stykke inventar fra middelalderen korbuekrucifikset, der naglet til et nyt korstræ er ophængt på skibets nordvæg. I øvrigt præges kirken helt af en restaurering i årene 1864-65, da det indre, der 1861 forekom gammelt, mørkt og forældet, »i et og alt fornyedes«, hvorefter kirken stod som »det yndigste og opbyggeligste Gudshus i hele provstiet«. Fra denne tid stammer alterbord og prædikestol, der begge har bevaret den da så yndede egetræsmaling, mens stolestadernes farve 1971 ændredes til olivengrøn. Den nygotiske altertavle er flyttet ind i gravkapellet; i stedet opstilledes juleaften 1925 et maleri kopieret efter Niels Skovgaards billede af Den gode hyrde. Alterskranken, af støbejern, fra 1865 står stadig på plads.

Alterbord, fra 1865,[23] bestående af en egetræsmalet kasse med fyldinger. - I et udateret brev fra J. H. Larsen til kancelliråd Thomsen[24] omtaler han en †*relikvie* »af et alterbord med stenen ... kan om ønskes blive indsendt«.

†*Alterbordsforside,* antagelig fra o. 1525, med »en Maria og et par helgeninder«[24] (sml. Mørkøv, Tuse hrd., eller Årby, Ods hrd.)

†*Alterklæde* anskaffet 1714.[25] Til klædet indkøbtes 7 alen silke tobin (tyndt silkestof) og 6 alen trille (bomuldsstof) til foer, desuden røde bånd. Af en to år yngre inventariefortegnelse

fremgår, at der var tale om blomstret silkestof. 1828 var et nyt, smukt alterklæde anskaffet.[10]

Altertavlen er et maleri fra 1925 i samtidig ramme. Billedet forestiller Den gode hyrde og er kopieret af Troels Trier efter Niels Skovgaard.[26]

Den tidligere *altertavle,* en nygotisk ramme fra 1865, hvori maleri forestillende Jesus i templet, udført af Edvard Lehmann,[9] hænger nu på nordkapellets østvæg. Rammen er egetræsmalet og har i postamentfeltet forgyldt frakturindskrift, der citerer: »Johs. Evgl. VIII v. 12. Jeg er Verdens Lys ...«. Maleriets farver er hovedsagelig grå. Jesus bærer rød kappe over grønlig kjortel.

†*Altertavle.* Ifølge beskrivelsen fra 1862 i synsprotokollen[9] forestillede kirkens daværende altertavle Nadverens indstiftelse, malet med oliefarver på træ, omgivet af en stor ramme med meget træskærerarbejde og årstallet 1621 forneden. Tavlen kan have tilhørt en gruppe, som anses for at være udgået fra Anders Nielsen Hatts værksted i Roskilde, og som alle er forsynet med reliefskåret årstal, f.eks. Søndersted 1620, Grandløse 1622 eller Tuse 1625.[27]

Et par »gamle †*træbilleder,* et med bispehue«, nævnes, men beskrives ikke i udateret brev, hvor man endvidere læser: »De har som allevegne en Maria og et par helgeninder«.[28]

Altersølv. Kalk (fig. 8), fra 1831,[21] 23,5 cm høj. Den cirkulære fod med glat standkant og vulst hvorpå ciseleret akantusbort går direkte over i midtdelt knop med riller på over- og undersiden. Bægeret smykkes forneden af akantusblade svarende til fodens. Derover graveret våben for Bornemann, jfr. prikket indskrift under bunden: »Louise v. Bornemann født Callisen 1831«. Her og under bægerets mundingsrand fire stempler: mestermærke IAA i rektangel for Johan Adolf Asmussen (Bøje 1770),[29] Københavnsmærke (18)31, guardeinmærke for Jacob Gregorius Graah Fabricius og månedsmærke vædderen.

Samtidig *disk,* tvm. 15 cm, glat, med ombøjet kant og i bunden graveret samme våben som på kalken; også de fire stempler under bunden svarer til kalkens.

Fig. 8. Alterkalk fra 1831 (s. 761). NE fot. 1978. - *Altar chalice from 1831.*

Oblatæske (fig. 7), fra 1600'rnes slutning, 9 cm i tvm., højde 4 cm, beslægtet med æskerne i Vordingborg og Brarup fra henholdsvis 1688 og 1700.[30] Cylinderformet, med drevet akantusbladranke på siden og på låget et frugtbundt. Under bunden to ens, hjerteformede stempler hvori CL over ulæseligt årstal (sml. Bøje 226), muligvis for Claus Lauritzen Lave. Desuden er graveret initialerne »ISH«.

Alterkander. 1) 1828,[10] af plet. 2) 1800'rne, af sort porcelæn med guldkors, formentlig den, der i inventariet 1861 omtales som dåbskande.[9]

Sygesæt, 1862. Kalken er 13 cm høj, har cirkulær fod med enkel, graveret dekoration; tilsvarende findes på den midtdelte knops overside. På bægeret graveret skriveskrift: »Stiftsbjergbye og Mørke Pastorat 1862«. Under

Fig. 9. Detalje af korbuekrucifiks, sml. fig. 10 (s. 763). Victor Hermansen fot. 1929. - *Detail of the chancel arch crucifix.*

mundingsranden tre slidte stempler, hvoraf kun mestermærket kan læses: Møinichen for Jacob Møinichen (Bøje 1073). Den samtidige, glatte disk, 7 cm i tvm., har tre tydelige og eet utydeligt stempel: mestermærke som kalkens, Københavnsmærke (18)62, guardeinmærke for Peter Reimer Hinnerup og ulæseligt månedsmærke.

Oblatæske, fra 1900'rne, cylinderformet, glat. Under bunden og indvendig i låget læses: »C. C. Herman Sterling Denmark«. - Moderne *vinflaske,* af glas.

†*Altersølv.* Inventariet 1716 opregner en sølvforgyldt kalk og disk, en drejls *serviet* til at lægge over kalk og disk, desuden en lille kalk og disk af tin og en tinflaske.

Alterstager, sengotiske, svarende til bl.a. Svinninge og Jyderup (s. 723 og 744), men uden de to små lysepiber, som findes der. Højde 44 cm, profileret fod- og lyseskål, snoet skaft, der brydes på midten af sekssidet, profileret skaftled. †*Alterstager.* Foruden to støbte messingstager opregner inventariet 1716 en lille messingstage og foden af en anden.[25]

†*Alterbøger.* Frederik II.s bibel med bogstol nævnes i inventariet 1716.[25]

Et †*ildkar* af kobber opregnes i inventarieforteignelsen 1716.[25]

†*Messehagel.* Inventariet 1716 opfører en rød fløjls messehagel.[25] 1821 fandtes ingen.[10]

Alterskranke, fra 1865,[9] af støbejern, nygotisk. Grå, med lidt forgyldning. Den afløste en †*alterskranke* fra 1829, da anskaffelsen af et »nyt og hensigtsmæssigt knæfald med jernrækværk« omtales.[10] Også denne skrankes forgænger var af jern, udført af Anders Smid i Bjergby 1716, da skomager Rasmus Larsen betrak knæfaldet med sort læder.[25] Forinden var »alterfoden hel slet, af gammelt, forrådnet træ, som lå ulige, og der var intet hvorved aldrende folk og frugtsommelige kvinder kunne hjælpe sig, når de skulle falde på knæ og rejse sig igen«.[31]

Font, med reliefhugget årstal 1865 på kummens side, af granit, foden hugget ved stenbruddet i Uddevalla.[9] I skaftet er indsat et led, af mere rødlig granit, bestående af tre rundstave, vistnok fra en ældre fonts skaft. Opstillet i skibet foran døren til kapellet.

En *fontekumme,* af granit, næsten cylinderformet, tvm. 63 cm, opstilledes 1971 i våbenhuset, vest for indgangsdøren. Den har en årrække stået hos sognets smed og senere været brugt som vandtrug på en gård. Før restaureringen 1865 anvendtes et †*dåbsfad* (jfr. nedenfor) hvilende på en rund træfod som font.[32]

Dåbsfad, fra 1865, galvanoplastisk forsølvet, med relieffer på fanen. †*Dåbsfad.* Af beskrivelsen i synsprotokollen 1862[9] fremgår, at det var et fad fra o. 1550 af den kendte sydtyske type med en fremstilling af Bebudelsen i bunden, omgivet af udslidt indskrift. Uden om indskriften og på fanen sås springende hjorte forfulgt af hunde (sml. Sønder Asmindrup s. 194 og Jyderup).

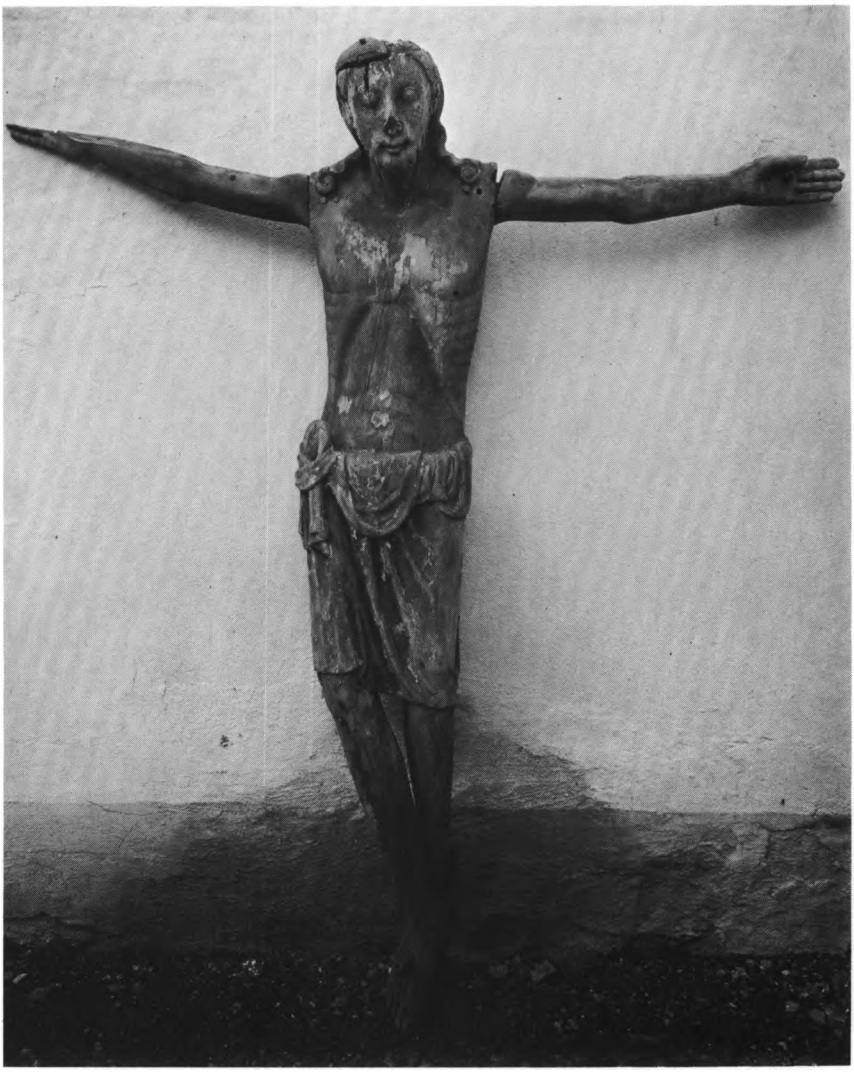

Fig. 10. Korbuekrucifiks fra o. 1250 (s. 763). Victor Hermansen fot. 1929. - *Chancel arch crucifix from c. 1250.*

Dåbskande? se alterkande. †*Dåbskande.* Inventariet 1716 omtaler en messingkedel til at hente vand i.[25]

Korbuekrucifiks (fig. 10), fra o. 1250, på korstræ fra 1956.[33] Figuren er 139 cm høj og hænger i næsten strakte arme med hovedet lige over kroppen. En lok af håret er rullet op i volutlignende krølle og falder ned foran hver af skuldrene (fig. 9). Den øverste del af hovedet er stærkt beskadiget efter ormeangreb, dog antyder en indskæring, at figuren tidligere har båret krone. Kroppen har en antydning af svaj ved hofterne og nærmest vandret markerede ribben. Det knælange lændeklæde er knyttet ved Kristi højre side, og midt forpå falder en tungeformet flig ned over den brede vulst. De lidet tildannede ben er nærmest strakte, højre knæ dog svagt bøjet med højre fod lagt over den venstre. Ved istandsættelsen 1955 erstattedes de oprindelige nagler af jern med kopier i egetræ. Samtidig tilføjedes den manglende højre hånd, og løse dele fæstnedes.

1955 fjernedes den hvidtekalk, der dækkede figuren, og de spredte rester af den oprindelige staffering på kridtgrund blev lagt fast, hvorefter krucifikset fremtræder med få spor af hudfarve og brunt hår, lidt forgyldning på lændeklædet, som har haft blåt foer.

Stod 1929 i tårnets mellemstokværk, siden 1956 ophængt på skibets nordvæg.

Fig. 11. Indre, set mod vest. NE fot. 1978. - *Interior to the west.*

Prædikestol (sml. fig. 12), fra 1865, nygotisk. Egetræsmalet med brunt skablonmaleri i felterne. I skibets nordøsthjørne. Den tidligere *prædikestol* var ifølge beskrivelsen fra 1862 forsynet med »en stor mængde træskærerarbejde, og rundt omkring siden stod de fire evangelister udskårne i træ«.[9] 1843[21] nævnes himlen over stolen.

Stolestader, fra 1865, med spærformet afslutning og fylding svarende til prædikestolsfelterne. Oprindelig egetræsmalede, siden 1970 olivengrønne i to nuancer med brunt rammeværk. Farverne afsat af Ernst Trier, Vallekilde. 1706 omtales en strid mellem Oluf Olufsen Møller og Johan Adolph de Clerque angående forpagtning af et †stolesæde i kirken.[34] Løse *bænke* ligeledes fra 1865.

Præstestol, fra 1865, nygotisk, med højt bagstykke hvorpå udskårne ornamenter og udsavede vanger med løvværk. Egetræsmalet. Omtales 1894 i apsis, dvs. sakristiet, hvor den endnu står.

†*Stole.* 1661[11] opføres bekostning af *kongens* og *provstens* stol.

Et †*herskabspulpitur* beskrives 1861 som en lang, uskøn træstol over den nordlige stolerække med opgang på den udvendige nordre side,[9] hvor den tilmurede åbning endnu ses (jfr. bygningsbeskrivelsen. Sml. i øvrigt f.eks. Sønder Jernløse fra o. 1750 og Undløse fra 1738, s. 151 og 387). Videre meddeler præsteindberetningen 1861: på forsiden af den såkaldte herskabsstol (-pulpituret?) forefindes vestligst det de Clerqueske våben med J. A. C. 1695 og østligst hans hustrus Karen Werkmeisters våben med K. W. 1704.

**Pengeblok* (fig. 13), 1700'rne?[35] af eg, ca. 88 cm høj, siderne hver 18 cm, med lille låge i

Fig. 12. Indre, set mod øst. NE fot. 1978. - *Interior to the east.*

forsiden og pengeslids i det jerndækkede låg. To vandrette jernbånd, af hvilke det ene lukker for lågen. 1861 stod der en fast blok med lås for på hver side af indgangsdøren lige indenfor i kirken.[9] De blev borttaget 1865.[9] 1894 var en godt bevaret firkantet, jernbeslået pengeblok henlagt i tårnet, antagelig den, der samme år blev afleveret til Nationalmuseet (inv. nr. D3019).

Pengebøsse, 1900'rne, af messing, rund, med græsk kors på forsiden. I skibet, vest for indgangen.

To *†pengebøsser,* af messing, anskaffet i overensstemmelse med lov af 8. marts 1856,[9] flankerede 1861 døren fra våbenhuset til skibet. Over dem stod: »De Fattiges Bøsse«.[36]

†*Pengetavle,* fra 1810, »Givet I. Z. Adolph, Sogne-Degn« var 19(29) defekt.[23]

Fire (†)*spyttebakker,* fra Den kongelige Porcelænsfabrik, anskaffedes 1865.[9] To musselmalede står i skab i sakristiet.

Dørfløje, fra 1865, udvendig brunrøde, indvendig grå, afstemt efter det øvrige inventar. Døren til tårntrappen er yngre.

Et †*pulpitur* er flere gange omtalt i forbindelse med stolene deroppe, første gang 1666.[11] 1861 fortælles, at pulpituret ca. 40 år tidligere var flyttet hen over stolerækken langs tårnets nordre side. Forinden var det anbragt tværs over kirken og tog lyset. Pulpituret benyttedes sjældent eller aldrig.[9]

Orgel, bygget 1942 af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby, udvidet med en pedalstemme 1980 af Th. Frobenius & Sønner. Seks stemmer, ét manual og pedal. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. I tårnrummet, opstillet i to huse, flankerende vestvinduet. †*Harmonium* af amerikansk konstruktion,[9] leveret 1903 af Peter-

Fig. 13. *Pengeblok, fra 1700'rne? (s. 764). NM2. LL fot. 1982. - *Alms post from 1700s? Now in NM2.*

sen & Steenstrup, København.[37] Opstillet på den øverste stols plads i skibets nordside.[9]

Salmenummertavler, fra o. 1950, med søm til metalnumre. Af de tre nygotiske tavler, til skydenumre (fig. 14), som anskaffedes 1865,[9] står to nu i tårnets mellemstokværk.

Lampetter, fra 1955. †*Lysekroner.* En krone til 12 lys var skænket af Lars Beck,[38] der var præst ved kirken 1704-27. Kasseret 1865.[39] Tre lysekroner angives at være anskaffet 1902. Ved synet 1916 var der blevet indlagt elektrisk lys, og året efter var de tre nye lysekroner ophængt og godkendt.[9]

1661 havde kirken et †*tårnur,*[11] som omtales sidste gang 1715, da det repareredes af urmager Niels Jensøn.[25]

Klokker. 1) 1802, tvm. 78 cm. »Støbt af P Petersen Kiøbenhavn anno 1802 Gud alene æren«, ifølge versalindskrift om halsen mellem bladborter. På slagkanten lister. I slyngebom.

2) »Omstøbt af B. Løw & Søn København 1923« af klokke fra 1804, hvis indskrift er gengivet på legemet: »Bekostet af Major Bornemann til Bierbyegaard Aaret 1804«.

†*Klokker.* 1) Ved klokkeskatten 1528 afleveredes een klokke.[40] 2-3) 1661 bevilgede (amtmand) Henrik Thott, at to klokker blev omstøbt, da de var ganske ubrugelige. Det skete delvis ved gave fra fru Sofie Kaas til Vognserup, som bl.a. skænkede 16 læs ved til omstøbningen, som foregik ved kirken.[41]

Ifølge præsteindberetningen 1758 var de to klokker, som da fandtes i kirken, støbt af Nikolaj von Lindemarck og Henrik Tessin, henholdsvis 1672 og 1724.[42] 4) Den lille klokke fra 1672 bar indskrifterne: »Anno MDCLXXII. Vir nobilissimus Claudius Malthonis Sehested, pastore loci d(omi)no Christierno Nicolai comministro d(omi)no Martino Wellejo hane campanam f(e)c(it). (År 1672. Den højædle mand, Claus Maltesen Sehested, lod denne klokke gøre, da stedets præst var Christen Nielsen, kapellan var Morten Wedel). På den anden side læstes: »Ich bin aus guttem Ertz und Feuer hier geflossen durch Meister Nicolaus von Lindemarch gegossen«. 5) Indskriften på den store klokke, forfattet af Frederik Rostgaard, lød: »Noctis et auroræ prænuncia, funera, flammas ballacano, fiant me resonante sacra« (Natten jeg varsler og gry, jeg om ligfærd og ildsvåde melder, synger om krig, men især at vi skal tjene vor Gud). Og derunder stod: »Me fudit Henricus Tessen civis havn. MDCCXXIV« (Mig støbte Henrik Tessin, borger i København 1724). 1752 noteres, at den store klokke er lidt revnet, men lyder vel.[43] 6) 1804, med indskrift forneden: »Gud alene æren. Støbt af P. Petersen. Kjøbenhavn anno 1804«, og på siden: »Bekostet af Major Bornemann til Bjergbygaard i Aaret 1804« (sml. klokke nr. 2).[44]

Klokkestol, fra 1600'rne?, af eg, med enkelte fornyelser i fyr. Under klokkerne dobbelte skråstivere.

GRAVMINDER

En *åben begravelse* indrettedes 1716 af Johan Adolph de Clerque i nordkapellet. I testamente af 19. dec. dette år[45] bestemtes, at indtægterne af en nærmere angivet gård i sognet skulle bruges til vedligeholdelse af begravelsesstedet til evig tid.[46] Degnen skulle hvert år pinseaften lade begravelsen rengøre. Præsteindberetningen 1758 fortæller,[47] at Johann Adolph de Clerque og hans hustru Karen Werchmester står i et af dem selv indrettet kapel, lukket med et smukt udarbejdet jerngitterværk;[48] 1865 erstattedes det af et støbejernsgitter,[9] og 1906 var der anbragt en glasvæg mellem kapellet og kirken.[9]

I kapellet står to egetræsmalede *kister,* der sammen med de tilhørende, ovale *kisteplader,* af tin, synes fornyet, antagelig 1865. Indskrifterne stemmer ikke ganske overens med ældre afskrifter (afvigelser anføres i parentes) fra 1758[47] og 1862.[9]

1) Iohan Adolph de Clerque, ejer af Kyø (Ryege) og Bjergbygaard, *24. aug. 1648, †21. (7.) marts 1729.

2) Karen Werkmeister, salig de Clerque's hustru, †9. okt. 1729.

Nederst på begge plader læstes »anno 1729«.

†Epitafium. O. 1761. Isaach Grönberg, født i Munche Bjerrebye Præstegaard 30. aug. 1723, kapellan fem et halvt år i Finnerup, sognepræst to et halvt år for »disse menigheder ... til trods for de onde elsket af de Gode ...« død pinsedag 1761 (10. maj) her i præstegården. Sortmalet tavle (af træ?) med forgyldte bogstaver. Hang i indgangen til koret mod nord, indtil den 1865 hensattes på tårnloftet.[9]

Gravsten. 1) A.D.D. anno 1637. Herunder T-formet kors med (kobber)slange. Granit, 93x44 cm, med fordybede versaler. 1862[9] vestligt i skibets gang, nu indsat i korets nordvæg.

2) O. 1749. Christian Teilmann [†1749],[49] ejer af Bjergbyegaard. Grå kalksten, 143 cm lang, med fordybede versaler. Stenen er næsten helt skjult af altret, hvorunder den anbragtes 1865. Tidligere lå den mod syd i koret.[9]

3) (Fig. 15) o. 1769. Johan Hendrich Neergaard, herre til Bierbyegaard, *11.jan. 1729,

Fig. 14. Salmenummertavle fra 1865 (s. 766). NE fot. 1978. - *Psalm and hymn board from 1865.*

virkelig kancelliråd 28. febr. 1766, gift 21. april 1766 med Mette Regina Christensdatter, en søn Powel Christenssen Neergaard (jfr. nr. 4), †4. dec. 1769, 41 år gammel. Lys, brungrå kalksten, 184x108 cm, med fordybede, sortmalede store skønskriftbogstaver inden for bladkrans på stenens nedre halvdel. I hjørnerne evangelistsymboler med skriftbånd: »S: Mateus« og »S: Marcus« foroven, »S: Lucas« og »S: Johannes« forneden. På stenens øvre del ses reliefhugget krucifiks; ved dets fod ligger en stav, og på den anden side af en knælende mand (afdøde) står krukke (den gode hyrdes attribut); bag manden en palme (Paradis). På Kristi venstre side kommer en hånd bærende en krone ud af skyformationer (»herlighedens uvisnelige

Fig. 15. Gravsten over Johan Henrik Neergaard, † 1769 (s. 767). NE fot. 1978. - *Tombstone to Johan Henrik Neergaard † 1769.*

sejrskrans« 1 Pet. 5,4); nedenunder ses strålesol (Gud). I en af skyerne initialerne »RLE«, og i et smalt vandret bånd under fremstillingen læses »Hodie mihi - eras tibi« (i dag mig - i morgen dig). Udført i samme værksted som sten i Bregninge fra o. 1777 og to i Værslev (Skippinge hrd.) fra 1781.

Siden 1865 fastgjort til søndre våbenhus' vestvæg, tidligere i korets sydvæg[9] med gravflise (nr. 1) i gulvet til markering af graven.

4) (Fig. 16) o. 1774. Poul Christensen Neergaard, *26. jan. 1767, †10. okt. 1774. Eneste søn af kancelliråd J. H. Neergaard (jfr. nr. 3) og Mette Regine Christensen. Sort kalksten, 62x78 cm, med fordybet kapital kursiv, som fylder hele fladen. Langs kanten smukt udført bladbort med blomst i hjørnerne. Lidt under midten skilles gravskrift og opbyggeligt vers af tilsvarende bort. Indmuret i søndre våbenhus' østvæg, tidligere i korets nordvæg, hvor den befandt sig endnu 1865.[9] I gulvet herunder fandtes da en gravflise (nr. 2) i lighed med faderens.

5) O. 1802. Anne Margrethe Lassen til Bierbyegaard, †1800. Seks efterlevende børn. Gift med hr. proprietær Michall Lassen, †7. okt. 1802, 61 år gammel. Brunlig sandsten, 184x89 cm, med fordybet kursiv. Bag altret, tidligere mod nord i koret.[9]

6) O. 1832. Andrea Pauline Busck, født Gutfeld, *27. juni 1797, †5. juli 1832. Grå kalksten med fordybede versaler på stenens nedre halvdel tillige med citat fra 1.Kor. 15,42-43. Foroven reliefhugget anker flankeret af delfiner; i den ene side desuden due med olivengren. Forneden til højre på stenen signatur for Herman Ernst Freund. På kirkegården, syd for kirken.

Gravfliser. 1) O. 1769. Johan Hendrik Neergaard. Brungrå kalksten, 50x50 cm, med fordybet slidt versalindskrift. På kirkegården i sydøsthjørnet mellem våbenhus og skib. 1865 flyttedes den fra sin hidtidige plads i korgulvet under gravsten nr. 3 til sakristidøren.[9]

2) O. 1774. Poul Christensen Neergaard. Svarende til nr. 1, men knækket. 1862 i koret under gravsten nr. 4.[9] Nu på kirkegården, i sydøsthjørnet mellem skib og kor.

Mindetavle. 1) O. 1833. Christian Frederik Jacobsen, *29. aug. 1755, præst for Stiftsbjergbye og Mørke menigheder 1795, formedelst blindhed entlediget 1824, †27. april 1833. Hvid marmortavle 59,5x40,5 cm, med fordybede versaler. Indmuret i våbenhusets østmur.

På familien Bornemanns gravsted, der ligger sydøst for kirken og hegnes af *støbejernsgitter,* står otte *kirkegårdsmonumenter.*

1) Carl Emil Bornemann, *27. sept. 1806, †11. sept. 1826. Indskrift med fordybede versaler på sandstensurne stående på kvadratisk fodplade.

2) Christiane Louise, født Callisen, enke efter major Cosmus von Bornemann, *28. sept. 1773, †21.nov. 1836. Hvidt marmormonu-

Fig. 16. Gravsten over Poul Christensen Neergaard, † 1774 (s. 768). NE fot. 1978. - *Tombstone to Poul Christensen Neergaard † 1774.*

ment kronet af latinsk kors, med fordybet sortmalet versalindskrift.

3) Philippa Julia Bartholin, født Bornemann, *26. febr. 1839, †14. april 1862. Grottesten af kunstsandsten med vedbenddekoration og indfældet marmorplade formet som udfoldet skriftrulle, krones af latinsk kors.

4) 1880, Julie Frederikke Bornemann og 5) 1883, Philip Julius v(on) Bornemann; to enkle marmorsteler.

6) og 7) To mindre sorte polerede marmortavler fra 1902 og 1916. 8) Lille ulæselig tavle.

Familien Brockenhuus Schack's gravsted, hegnet af spinkelt *støbejernsgitter* med to marmormonumenter fra 1904 og 1929, ligger øst for kirken op ad kirkegårdsmuren.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Sognekaldsarkivet. Liber daticus 1738-1812 og 1804-1850. - *Holbæk rådstue.* Fundatser, gavebreve m.m. vedr. Holbæk kirke, skole og fattige 1613-1821. - *Godsarkiver.* Løvenborg. Kirkerne vedr. 1721-1885. - *Ved embedet.* Synsprot. 1862-19(78). - Liber daticus 1849-1905 og 1905-1940. - Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i almindelighed s. 50.

NM2. Præsteindb. 1809 og senere udat. Indberetninger af Aage H. Mathiesen 1894 (bygning), P. Hauberg 1894 (inventar), M. Mackeprang udat. (1929?) (bygning), usign. udat. (1929?) (inventar), C. Elling 1929 (kapellet), N. J. Termansen 1955 og 1956 (krucifiks), Ernst Trier 1970 (inventar), Hugo Johannsen 1978 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1978 (inventar og gravminder). - Bygningsbeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder

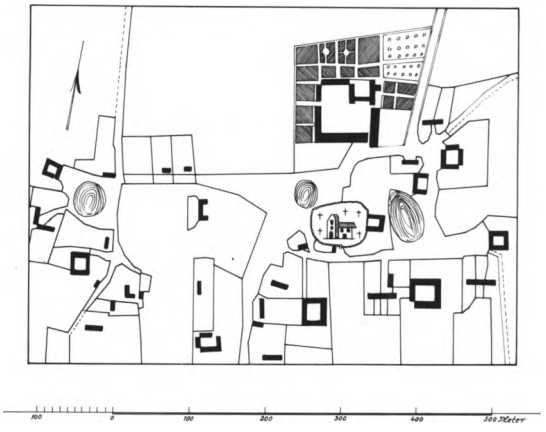

Fig. 17. Landsbyplan 1782-83. - *Village map 1782-83.*

ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet august 1982.

Tegninger. NM2. Plan ved Aage H. Mathiesen 1894. - Plan ved M. Brahde 1960. - *KglBibl.* 2°. 61 og 66. Johan Gottfred Burman Becker: Tegninger af Danske Kirker, Monumenter, Døbefunter, Gravstene og andre mærkelige Alderdomslevninger.

[1] Roskildebispens jordebog s. 164.
[2] Repert. 1389, 22. sept.
[3] Landebogen s. 145.
[4] RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedk. kirker og sognekald.
[5] Kronens Skøder II, 458 f.
[6] RA. DaKanc. A29. 1726-97. Efterretn. om ejerne af kirker og kirketiender, og A30. 1809. Fortegnelse over kirker og disses ejere.
[7] Jfr. Povl Hansen: Fårevejle kirke og jarlen af Bothwell, i ÅrbHolbæk 1925, s. 147, hvor tilsvarende sagn refereres fra Fårevejle og Kalundborg, jfr. også Larsen: Holbæk 2, s. 18. Se desuden Schmidt: Kæmpesten, s. 136.
[8] LA. Holbæk amtsprovsti. 1808-23. Synsforretn.
[9] Ved embedet. Synsprot. 1861-19(78).
[10] LA. Sognekaldsarkivet. 1738-1812 og 1804-50. Liber daticus.
[11] RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkergsk. 1661-72.
[12] I kirkegårdsbeskrivelsen fra 1861 omtales bygningen som et gravkapel, hvilket antyder, at den kan være opført som hvilested for Bjergbygaards ejere.
[13] En tilsvarende teknik kendetegner den romanske bygning i Jyderup.
[14] Jfr. påskrift på Burman Beckers tegning (fig. 3) fra 1854.
[15] Sml. korhvælvene i Sønder Asmindrup (s. 182) og Jyderup; sidstnævnte kan ifølge kalkmaleriudsmykningen ikke være yngre end o. 1400.
[16] Jfr. endvidere Hugo Johannsen: På sporet af en vestsjællandsk murermester fra 1500-rnes første årtier, i Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 101 f.
[17] En ny trappe anskaffedes 1864, jfr. LA. Tuse og Merløse hrdr.s provsti. 1824-1900. Synsforretningsprot.
[18] Sml. Sønder Jernløse (s. 136) og Hjembæk.
[19] Et sådant vindfang ses imidlertid ikke på Burman Beckers tegning (fig. 3), der heller ikke antyder den nu tilmurede dør. Vindfanget kan være udeladt af tegneren af arkæologiske grunde.
[20] Jfr. udklip af Berlingske Tidende, 16. nov. 1865 og note 9.
[21] LA. Tuse og Merløse hrdr.s provsti. 1824-1900. Synsforretningsprot.
[22] LA. Løvenborg godsarkiv. 1721-1885. Kirkerne vedr.
[23] Jfr. indb. usign. 19(29).
[24] J. H. Larsen blev præst i Holbæk 1817 og døde 1852, mens Christian Jürgensen Thomsen 1816 blev sekretær i Oldsagskommissionen og 1849 direktør for Oldnordisk Museum. Han døde 1865. I Holbæk 2, skriver Larsen bl.a.: »De sædvanlige gamle forældede og ramponerede ornamenter haves.« Det er uvist, om han henregner relikviet og alterbordsforsiden hertil.
[25] RA. Rtk. Rev. rgsk. 1713-19. Sjællands stifts kirkergsk.
[26] I Bøvling Valgmenighedskirke findes maleri fra 1906 og i Frederiksværk en mosaik fra 1910 med dette motiv (jfr. DK. Frborg. s. 651).
[27] S. 405, fig. 7a, s. 210 med fig. 9 og s. 604 med fig. 26.
[28] Jfr. note 24. Billedet med bispehue kan tænkes at være den Nikolaj-figur, som fandtes i hovedkirken i Jyderup.
[29] Han fik 1825 borgerskab i Holbæk.
[30] DK. Præstø s. 178 med fig. 13 og Maribo s. 1256.
[31] Jfr. note 11. Ordet alterfod bruges såvel om alterskranke som om knæfald.
[32] Jfr. beskrivelsen 1861 (note 9).
[33] Beslægtet med krucifiksfiguren i Ferslev (DK. Frborg. s. 2770 med fig. 12) og nogle skånske, jfr. Hans Wåhlin: Fransk Stil, Lund 1921, fig. 15. Se også Aron Andersson: Medieval wooden sculpture in Sweden, 1966, II, 64 f.
[34] LA. Stiftsøvrighedsarkivet. Kommune sager. 1694-1819.
[35] Inventariet 1716 opregner to blokke i kirken (jfr. note 25).
[36] Jfr. note 9. En anden indførsel anfører: »Til de Fattiges Kasse«.
[37] Petersen & Steenstrup: Harmoniumsfortegn.
[38] Kronen omtales ikke i inv. 1716, men i Hofm-Fund. VIII, 311.

[39] Jfr. note 9. I. H. Larsen noterer 1842 (Holbæk 2, s. 20), at pengene til at anskaffe lysene her som overalt er henlagt til at oplyse skolerne. »Det kan næppe anses rigtigt at berøve kirkerne sin prydelse, lyset vil ikkun derved blive svagere i menigheden«.

[40] RA. Rgsk. ældre end 1559. Fortegnelse over indkrævede klokker.

[41] Til omstøbningen indkøbtes supplerende malm og 6 læs ris til at lægge under tørvene, der hvor klokkerne blev støbt; desuden betaltes for de 16 læs ved, som Sofie Kaas forærede, at fælde, slå i stykker og føre til graven samt for en vogn til Næstved, hvor man hentede malm, som klokkestøberen solgte til kirken. Endelig for to vogne med klokkestøberen, hans folk og værktøj til Kalundborg og for smedens arbejde med at hejse klokkerne op. Til slut opføres udgift til et ark forseglet papir til en obligation til klokkestøberen.

[42] Jfr. note 47 og HofmFund. VIII, 311.

[43] LA. Bispearkivet. Tuse hrd. 1690-1820.

[44] Jfr. notits 1803, at kirken behøvede en ny klokke (note 10). Desuden indb. 1894 og note 9.

[45] LA. Holbæk rådstue. Fundatser, gavebreve m.m. vedr. Holbæk kirke, skole og fattige 1613-1821.

[46] 1813 ønskede synet begravelsen bedre renholdt (jfr. note 10).

[47] LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.

[48] 1843 påtaler synet, at jerndøren mod vest bør hæves, da den er sunken. Det bør vel opfattes som den vestre af to jerndøre (jfr. note 21).

[49] Jfr. Louis Bobé: Etatsraad Andreas Charles Teilmanns Selvskildring, i PersHistT. 9. rk. II, 200.